

СУЧАСНІ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ НАСИЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

CONTEMPORARY SOCIO-CULTURAL DIMENSIONS OF VIOLENCE: SOCIOLOGICAL APPROACH

Тематика насильства як предметне поле сучасного соціогуманітарного знання дедалі більше актуалізується. Це зумовлено як «внутрішньою» специфікою розвитку наукового знання, так і «зовнішньою» специфікою нинішнього «суспільства ризику» (У. Бек). У ньому акцентуються проблеми, пов'язані саме з небезпекою та насильством. Принципово важлива особливість сучасної соціокультурної ситуації пов'язана з феноменом «приватизації насильства». Останній має свої соціополітичні, соціоекономічні та соціокультурні виміри.

Ключові слова: соціологія, насильство, «приватизація насильства», глобалізація, ризик.

Тематика насилия как предметное поле современного социогуманитарного знания все более актуализируется. Это обусловлено как «внутренней» спецификой развития научного знания, так и «внешней» спецификой нынешнего «общества риска» (У. Бек). В нем акцентируются проблемы, связанные именно с опасностями и насилием. Принципиально важная особенность современной социокультурной ситуации связана с феноменом «приватизации насилия». Последний имеет свои социополитические, социальноэкономические и социокультурные измерения.

Ключевые слова: социология, насилие, «приватизация насилия», глобализация, риск.

The problematics of violence as a subject field of contemporary socio-humanitarian knowledge to become more and more actual, due both to the

“internal” specifics of scientific knowledge development and the “external” specificity of the present “risk society” (U. Beck), the one emphasizes social associated with risks and violence. The “violence” (political, social, cultural etc.) problems of democratic development in the context of so-called “hybrid warfare” are of principal character. There is a serious need to tackle external challenges and internal threats present situation poses.

The external context of the problem refers to the “privatization of violence” tendency, as well as a kind of social de-legitimization of liberal/democratic state (i.e. its conventional institutions) to use “hard power” (mostly of military and police character) measures. Privatization varies across political and social space, while violence increasingly became less public, more private. The deep tendency observed of the rise of private violence in world's marginalized regions (Afghanistan, Syria etc.). Due to that the rise of para-military structures is seen as the key internal context of the problem. The new paradigm is needed – to balance democratic principles, political standards and legal procedures with the present “risk society” (U. Beck) realities. There is a strong need to pay attention to the security-oriented segment(s) of civil society (including the global civil society on its developing), those being seen as an important part of social violence management. But their roles and possibilities to be underestimated now. Fundamentally important feature of the modern socio-cultural situation to be within “privatization of violence” phenomenon, that has its sociopolitical, socio-economic and socio-cultural dimensions.

Key words: sociology, violence, “privatization of violence”, globalization, risk.

УДК 101.1:316

Полтораков О.Ю.

к. політ. н.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Тематика насильства традиційно знаходиться на відносній периферії соціологічних досліджень явищ та процесів соціально-культурного плану. Методологія аналізу останніх традиційно робить орієнтацію на «актора» відповідних відносин, залишаючи «в (напів)тіні» проблематику, пов'язану із соціально-структурними їх вимірами. За подібних обставин не завжди належна увага приділяється структурно-інституційний і т.п. чинникам та контекстам, зокрема тим, де присутність насильства носить принципний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна соціологічна думка досліджує насильство переважно контекстно – в прив'язці до об'єкт-предметних домінант різноманітних підходів та традицій: П. Штомпка (соціальна діяльність як динамічний процес, що безперервно змінюється), Г. Блумер (соціальні про-

блеми як колективна поведінка), М. Спектр і Дж. Кітсьюз (соціальні проблеми як дискурсивні практики), Т. Дридзе (розуміння/тлумачення тексту як соціологічної одиниці спілкування), В. Ядов (роль суб'єктних чинників у високоактивній стадії соціальної трансформації). Разом із тим «у соціології насильство довго залишалося побічною темою у вивченні соціалізації, конфліктів або сімейних відносин, контролю та влади» [11, с. 186].

Натомість, як вказують такі дослідники, як Дж. Кілбі [20], Е. Хартман [19] та ін., насильство має бути включено в сучасну соціальну теорію і не має залишатися непоміченим: зважаючи на різні шляхи розвитку насильства, затребуваною є теорія, за допомогою якої можна було б комплексно аналізувати це явище в сучасному суспільстві.

Постановка завдання. Для глибшого розуміння місця, ролі та значущості останнього

варто звернутися до відповідної соціологічної парадигми, що так чи інакше тяжіє до традицій неомарксизму/постмарксизму (від наробок Й. Галтунга [15-17], К. Армстронг [14] та ін. до напрацювань Х. Арендт [13], М. Фуко та ін.)

Виклад основного матеріалу дослідження. Знаний норвезький суспільствознавець Й. Галтунг, розглядаючи насильство як принципово значущий соціальний феномен, виокремлював такі його ключові складові частини, як насильство безпосереднє (фізичне чи психологічне) та опосередковане, яке дослідник визначав як структурне [17]. Під структурним насильством він мав на увазі той вплив/тиск, що здійснюють соціальні структури як на індивідів, так і на їх групи чи об'єднання, обмежуючи потреби та/або інтереси останніх [16, с. 141–144]. Дослідник аргументував, що в сучасному йому суспільстві (1960–1980-ті рр.) таке насильство є аж ніяк не менш поширеним та значущим, аніж безпосереднє, фізичне насильство – ці два типи є дуже взаємозалежними, в т.ч. сімейне та гендерне, расове та етнічне, поліцейське та кримінальне тощо [Пор. 18, р. 196]. На його думку, структурне насильство є достатньо природним феноменом, тому що між соціальними групами існують певні відмінності, перш за все – в позиціях влади, які відображаються в структурі соціальної взаємодії. Відповідно, під структурним насильством розумілася перш за все соціальна несправедливість у сенсі нерівного розподілу ресурсів (зокрема, геоэкономика нерівного обміну) і нерівних життєвих шансів.

Також Й. Галтунг виокремлював явище «культурного насильства», під яким розумів будь-який аспект культури (від релігії та ідеології до мови та мистецтва), що може бути використаний для виправдання чи легітимізації безпосереднього чи структурного насильства [15].

Щодо, зокрема, символічного насильства, то дослідники вказують, перш за все, на «відсутність систематизованої і самодостатньої синтетичної теорії символічного насильства (застосовної для вивчення всіх рівнів соціального), а також пов'язану із цим нерозробленість єдиного понятійного апарату, категоріального базису, спеціальної методології для емпіричних досліджень» [2, с. 92].

Розглядаючи відповідні соціальні специфіки насильства, в т.ч. через призму концепцій Й. Галтунга та інших суспільствознавців, що так чи інакше апелюють до неомарксистської/постмарксистської традиції (до Х. Арендт та М. Фуко включно), слід враховувати також геоісторичні контексти розробки та відпрацювання.

Перш за все, це стосується відповідних геополітичних та геокономічних обставин. У цьому зв'язку варто врахувати критичне зауваження Ю. Хабермаса про те, що соціально-економічна парадигма К. Маркса

була обмежена горизонтами індустріального суспільства, що позначалося на ключових особливостях тлумачення поняття практики.

У свою чергу, аналітичний конструкт Й. Галтунга стосувався в першу чергу реалій періоду «Холодної війни» та блокового протистояння, які геостратегічно формували як «зовнішній» загальносвітовий простір (в термінах П. Бурдьє), так і «внутрішні» нормативно-інституційні реалії національно-державного плану.

У контексті зовнішнього виміру перетини двох типів конфліктності – «безпосередньої» (тобто «Холодної війни» як такої) та «структурної» – на думку Й. Галтунга, вказували, що суперечності міжнародних відносин не можна розглядати одновимірно.

У контексті внутрішнього виміру доволі показовим нам вбачається вкрай непростий історичний досвід США доби «макартизму» (1950–1957 рр.) [21], який може бути відповідно осмислений в двоєдиних термінах «структурного» та «культурного» насильства.

«Приватизація насильства»: сучасні суспільні специфіки.

Як відзначав З. Бауман, «глобалізація» стосується не того, що всі ми ... хочемо або сподіваємося зробити. Вона означає те, що з усіма нами відбувається» [1, с. 88]. В загальному контексті глобалізації глобалізується також соціальне насильство. Найяскравішим прикладом є чинник міжнародної міграції, який посилює етносоціальні і т.п. (етноконфесійні та ін.) конфлікти.

Принципово важлива особливість сучасної соціокультурної ситуації пов'язана з феноменом «приватизації насильства» [8; 12]. Він полягає передусім у тому, що в контексті (чергової) «світової гібридної війни» (в стані якої зараз знаходиться глобалізований світ) [10] на Заході поширення одержали соціальні настрої (багато в чому інспіровані політично) формування «суспільства ризику» (У. Бек). Відповідно до них ключова загроза безпеці більшості сучасних країн (в т.ч. в термінах *human security*) походить, перш за все, від міжнародного тероризму чи т. зв. «держав-банкрутів», або «держав, що не відбулися» (*failed states*).

Принципово значуща проблемність полягає в тому, що «тероризм» – це тільки один із багатьох проявів суспільних реалій «приватизованого насильства», який дедалі урізноманітнюється та постійно зростає. Відповідне «право на масове застосування насильства» (традиційна прерогатива держави або революції) привласнюють собі вже не держави чи об'єднання або їх офіційні представники, а різноманітні неофіційні та неурядові групи, рухи та організації. А чинник «ослаблення держави в умовах постмодерніти» (З. Бауман [1]) тільки посилює дану тенденцію.

Нові реалії «світу приватизованого насильства» вплинули на соціальне буття не тільки в

його національному, але й в міжнародному (від субрегіонального до глобального) вимірах.

По-перше, транснаціональний бізнес (інституціоналізований ТНК та ТНБ) разом із близькими та подібними акторами стає новим повноцінним суб'єктом міжнародної економічної та, принаймні опосередковано, соціально-економічної безпеки. Так, російський дослідник Б. Кагарлицький доволі слушно відзначає, що «принципова новизна сучасності полягає не в тому, що національна держава слабшає, а в тому, що корпорації приватизують її» [3].

По-друге, зросла важливість (гео)економічної складової частини міжнародних відносин. У роки «Холодної війни» питання геополітичної безпеки домінували над проблемами гео економічними. СРСР в ім'я забезпечення геополітичної безпеки (в її воєнно-політичному та геостратегічному вимірах), з одного боку, приносив у жертву соціально-економічну складову частину національної безпеки (добробут власного населення), а з іншого – садив на «економічну голку» лояльні політичні режими країн «третього світу» в ім'я власних геостратегічних амбіцій. Останнім займалися також США.

По-третє, змінилися сутнісні характеристики «ринку озброєнь», який поступово перетворюється з державоцентричного («централізованого») на роздержавлений («децентралізований»). У роки «Холодної війни» та блокового протистояння воєнно-політична конфронтація виливалася в низку локальних збройних конфліктів, основними постачальниками ресурсів для яких (зброї та техніки, радників та техніків тощо) були ключові воєнно-політичні гравці (США та СРСР із сателітами), які достатньо жорстко контролювали відповідні «ринки». Після закінчення епохи масштабного протистояння виникла проблема утилізації величезних арсеналів зброї та воєнної техніки, а також суміжного «надлишкового майна». Тим більше, що в багатьох країн колишнього «соціалістичного табору», які перейшли у фазу системної соціально-економічної кризи, не вистачало ресурсів (передусім коштів) навіть на зберігання чи охорону цих «стратегічних запасів».

По-четверте, внаслідок розвитку подій за сценарієм «приватизації насильства» держава стала розглядати приватний сектор в якості повноцінного рівноправного партнера у сфері забезпечення національної та державної безпеки. Ідея такої «приватизації національної безпеки» полягає в тому, що підприємці в багатьох випадках діють ефективніше за державу.

По-п'яте, «епоха тероризму», яку розпочали теракти в Нью-Йорку та Вашингтоні (2001 р.), Мадриді (2004 р.), Лондоні (2005 р.) та інших містах, вплинула на суб'єктивний вимір

(не)безпеки – домінування настроїв незахищеності, а відповідно, і суттєву актуалізацію потреб у безпекових послугах, які, як побоюється населення, держава не може задовольнити.

По-шосте, глобальне громадянське суспільство [7] поступово вийшло за межі національних держав та діє в міжнародному масштабі, об'єднуючи в своїх мережах і організаціях представників різних країн, спрямовуючи свою активність на сфері глобального суспільного блага. Глобальне громадянське суспільство поступово відпрацьовує відповідні інструменти тиску на інших національних та міжнародних суб'єктів соціальних (зокрема, соціально-політичних) відносин, використовуючи переважно ненасильницькі, але також і насильницькі методи.

Висновки. В історії соціально-гуманітарного знання проблеми насильства вивчалися постійно. Однак відповідні концепції насильства, в першу чергу, зводилися до аналізу насильства або «жорсткого» (фізичного, передусім збройного – в рамках політології і т.п.), або «м'якого» (нефізичного, морального – в рамках психології і т.п.).

У широкому спектрі сучасних суспільних відносин, так чи інакше, завжди є присутнім явне або приховане насильство (примус), легітимне (узаконене певними нормами чи інститутами) та нелегітимне (використовується соціальними суб'єктами в обхід загальноприйнятих норм, традицій і звичаїв). Відповідно, проблематика насильства акцентуалізується в якості значущого об'єкта наукового пошуку в рамках філософських та культурологічних, соціологічних та політологічних досліджень. У контексті загального науково-дослідницького переходу від дисциплінарності до проблемності акцентуалізується питання міждисциплінарних досліджень (насильства), які проводяться на перетині суміжних наукових дисциплін, зокрема соціології та політології, культурології та історії.

Наразі поступово формується «соціологія насильства» як своєрідна теорія середнього рівня, що має свою внутрішню специфіку та зовнішню атрибутику. У своєму сучасному розумінні соціологія насильства постає як багатоаспектна область, що включає дослідження з різних історико-культурологічних та політичних, соціально-психологічних і соціально-антропологічних точок зору, не кажучи вже про всю різноманітність суто соціологічних наук. Однак історично склалося так, що від самого початку вона займалася практично виключно аналізом соціальних проявів насильства в рамках відповідних інститутів та процесів. Що стосується теоретичного осмислення насильства як соціального процесу, то дана наукова дисципліна не вийшла остаточно за рамки соціально-філософського підходу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бауман З. Глобализация: последствия для человека и общества. Москва. Весь мир. 2004. 188 с.
2. Бойко Д.Н. Символическое насилие как объект социологического исследования: категоризация и операционализация. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. Вип. 37.
3. Борис Кагарлицкий vs. Олег Кильдюшов: Майкл Хардт, Антонио Негри. Империя. Критическая Масса. 2004. № 3.
4. Готфрид П. Странная смерть марксизма. Москва. ИРИСЭН; Мысль. 2009. 224 с.
5. Жирар Р. Насилие и священное. Москва. Новое литературное обозрение, 2000.
6. Захарчук І.В. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму): монографія. Луцьк. Твердиня. 2008. 406 с.
7. Полтораков О.Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин. Дослідження світової політики. Зб. наук. пр. Київ. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2008. Вип. 44. С. 149–156.
8. Полтораков А.Ю. Приватизація насильства: соціополітичний контекст. Політика и общество. 2009. № 10. С. 45–52.
9. Полтораков О.Ю. Соціологія насильства: проблемні перспективи становлення та розвитку. Придніпровські соціологічні читання: Зб. матеріалів III Регіональної науково-практичної конференції (м. Кам'янське, 19 жовтня 2018 року). Дніпро: Грані, 2018. С. 87–91.
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017.
11. Сизова И.Л. Социокультурные факторы эскалации насилия в российской школе. Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. 2016. № 2.
12. Шульц О.С. «Приватизация» насилия и информационная война в XXI веке. Московский журнал международного права. 2003. № 4(52).
13. Arendt H. On Violence. New York. Harvest, 1970.
14. Armstrong K. Fields of Blood. Anchor, 2015. 528 p.
15. Galtung I. Cultural Violence. Journal of Peace Research. 1990. Vol. 27, № 3. P. 291–305.
16. Galtung I. Twenty-Five years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses. Journal of Peace Research. Oslo, 1985. Vol. 22, № 2.
17. Galtung I. Violence, Peace, and Peace Research. Journal of Peace Research. 1969. Vol. 6, № 3. P. 167–191.
18. Gilligan J. Violence: Reflections on a National Epidemic. Vintage Books. 1997. p
19. Hartmann E. Violence: Constructing an Emerging Field of Sociology. International Journal of Conflict and Violence. 2017. Vol. 11.
20. Kilby J. Introduction to Special Issue: Theorizing Violence. European Journal of Social Theory. 2013. Vol. 16, № 3.
21. Morgan T. Reds: McCarthyism in Twentieth-Century America. Random House, 2004.